

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח, תשע"ה
מספר 1105

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מקורות התפילה של יהודי קוצ'ין¹(2)

ונוהגם בהפטרת בשלח

מאיר רפלד

בקהילות ישראל נוהגים להפטיר בשבת פרשת "בשלח" ב"שירת דבורה". ברם, יש מסורות אחדות בעניין מספר הפסוקים הנקראים בהפטרה: האשכנזים מתחילים בפסוק "וַדְּבֹרָה אִשָּׁה נְבִיאָה" (ש' ד:ד), התימנים מתחילים בעקבות הרמב"ם² בפסוק "וַיִּכְנַע אֱלֹהִים" (ש' ד:כג), ורובם של בני ספרד מקצרים ומתחילים בפסוק "וַתֵּשֶׁר דְּבֹרָה" (ש' ה:א). וכולם מסיימים "וַתִּשְׁקַט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה" (ש' ה:לא). מתעד מנהגי קוצ'ין, הרב י' יעקב, אומר בעניין זה:³

מנהגנו היה להפטיר בשבת זו כמנהג אחינו האשכנזים, דהיינו להתחיל "ודבורה אשה נביאה" (שופטים ד:ד) עד "כן יאבדו כל אויבך ד'" (ש' ה:לא), אך היום יש מקומות שנוטים להפטיר כמנהג הספרדים, ומתחילים "ותשר דבורה" וכו' עד סוף הקריאה.

לא נעסוק כאן בנימוקים להתאמת המנהגים כהפטרות נאותות לשירת הים.⁴ עיקר עניינינו כאן מתמצה בקביעת רב העדה, הרב יעקב, שבני קוצ'ין נהגו בעבר כמנהג הרווח בקרב בני אשכנז, ובחרו בהפטרה הארוכה ביותר שבסדר ההפטרות.⁵

השפעת מנהגי אשכנז על יהדות קוצ'ין מתקבלת על הדעת, כיוון שקבוצות של מהגרים מקהילות אשכנז הגיעו לקוצ'ין כבר במאה השש-עשרה, ונציגייהן שימשו כמנהיגי קהילת הפראדיסים [=הלבנים].

* ד"ר מאיר רפלד, גימלאי המחלקה לתלמוד. המאחל: שפע ברכות לנכדנתנו עטרה שירה תחי' לבת המצווה, עטרות ושירות.

¹ ראו מ' רפלד, "מקורות התפילה של יהודי קוצ'ין", בר-אילן, דף שבועי 1087, גיליון ראש השנה תשע"ה. ויש בו במאמר זה בקצרה מקורות והפניות למוצאה וגלגוליה של יהדות זו, אך העניין כולו טעון הרחבה ועדכון.

² ראו **משנה תורה**, ספר אהבה, רשימת ההפטרות שבסופו.

³ **מנהגי קוצ'ין**, חמ"ד וחש"ד, עמ' עד.

⁴ נציין כאן את הערתו של רח"א שפירא (האדמו"ר ממונקאטש), בספר **נימוקי או"ח**, טארנא תר"ס, עמ' 134, סי' רפד, האומר שעיקר הפטרת בשלח הוא שירת דבורה, ורק היא "הפטרה מענינא דיומא" (**שו"ע**, או"ח, סי' רפד, סעיף א). עוד נוסף שמנהג הרומאניוטים היה לקרוא את שירת דבורה ביום שמיני של פסח, בניגוד למקובל בקהילות אחרות, שמפטירין בהן בישעיהו פרק יא. ראו **כתר שם טוב** ג לרש"ט גאגין, לונדון תש"ב, עמ' 299.

⁵ ראו מ' גנוט, **לוח דבר בעתו**, תשע"ה, עמ' 634. וראו מ' אלישיב, "שלוש הפטרות", בר אילן, דף שבועי 426 (שמות תשס"ב), המונה את הפטרת בשלח כמנהג האשכנזים כאחת מן ההפטרות הארוכות ביותר, יחד עם עוד שלוש הפטרות: הפטרת חוקת, הפטרת יום א' של ראש השנה והפטרת מנחה של יום הכיפורים.

וכבר הבאנו במקום אחר עדויות ומקורות ודוגמאות.⁶ ברם, דומה שיש עוד סיבה למנהגם של בני קוצ'ין להפטיר את ההפטרה הארוכה של שבת שירה.

עקב סיבות שונות ומרות חסרו לבני קוצ'ין ספרי יסוד ביהדות, עד מפגשם עם יהודים מאמסטרדם שהגיעו לקוצ'ין בעקבות הקולוניזציה ההולנדית (בשנים 1662-1795). כתוצאה מזה, נוצרו קשרים הדוקים במשך שנים רבות עם יהדות אמסטרדם, שאימצה את בני קוצ'ין גם באמצעות משלוח ספרי קודש וסידורי תפילה. יום הגעת המשלוח הראשון של ספרים לקוצ'ין, ט"ו באב הת"ן, נעשה חג לדורות בקוצ'ין, דבר המעיד עד כמה היה מצבם עגום לפני הקשר עם יהודי אמסטרדם.⁷ ואכן, מאותו היום שגשג לימוד התורה ורבתה ידיעתה, והדבר מתבטא גם בסדרי בית הכנסת והנהגות התפילה בקהילה הפראדיסית.

מעיון בספרים שנדפסו באמסטרדם באותם זמנים, שהביאו להרחבת ארון הספרים של פזורה זו, אפשר לשער ולבאר פשר מנהגים הנוהגים בקרב קהילת קוצ'ין, שהייתה מורכבת מיהודים מרחבי הגולה: אשכנזים, תימנים, פורטוגזים וספרדים, יהודי ארם צובא ובגדד ועוד. היהודים המהגרים התמזגו עם מקומיים, ששימרו את מנהגם הקדום. וכאן המקום להעיר על הקשר בין העדפת ההפטרה הארוכה לפרשת בשלח לבין ההגירה.

בבדיקה שערכנו בחומשים שנדפסו באמסטרדם באותם פרקי זמן עולה שההפטרה הארוכה משמשת ככולן כהפטרה בלעדית בלא זיקה לשיוך העדתי.⁸ רק לפני תחילת "שירת דבורה", בא ברוב החומשים הכותרת: "כאן מתחילים הספרדים".⁹ זאת מפני שבני קוצ'ין דאז לא ראו את עצמם צאצאים לילידי ספרד ולא חשו את עצמם חייבים לנהוג כמנהגם. לכן ראו בהפטרה הארוכה מנהג ראוי המחייב את בני העדה, שהרי זו כמסתבר משתיקת הנחיית ההשתייכות, מתייחסת לקהילות שונות ומתאימה לציבור המגוון המרכיב את קהל עדתם.

לסיום נעיין במובאה המחזקת את השערתנו, שעולות ממנה בבירור המסגרת ודרך תפילתם של בני קוצ'ין במאה התשע-עשרה, המתארת את מה ששמע יהודי תלמיד חכם, שהיה בקי בתפילות ישראל ומודע להבדלים במנהגי עדות ישראל בעקבות מסעותיו בפזורות היהודיות, הלוא הוא ר' יעקב אבן ספיר וזה לשונו (אבן ספיר, מגנצא תרל"ד, עמ' נט-ס):¹⁰

מדות ניגוניהם בלולות מספרדי ומאשכנזי, כי הם יוצאי ירך פורטוגל ואשכנז, וגם כאשר יושבים פה זה רבות שנים תחת ממשלת מלכי איירופה: פורטוגיז, הולאנדי, ובריטאניה התקרבו להדמות להם בכל מנהגיהם [...]. בתפילת מוסף ר"ח שבת ויו"ט והקדיש שלפניה יחליפו הנוסח ומבטא האותות והנקודות והניגון למנהג אשכנז [...]. ואמרתי להם כי אין כל ספק כי מוצא המנהג הזה הוא יען שמלפנים בראשית התחברם יחד בביהכ"נ היו ספרדים ואשכנזים גם יחד, ורובם היו ספרדים, ע"כ עשו ביניהם פשרה לצאת ידי שניהם [...] שלא השתכחו שתי המבטאות והנגינות מבניהם אחריהם.

הנה כי כן, בעבר הלא רחוק, כל העדות בקוצ'ין למוצאיהן, ידעו להתלכד בבתי הכנסת באמצעות יצירת נוסח אחיד, שהשתמר במהלך הדורות, תופעה יוצאת דופן, כידוע. בדור האחרון, הם דבקו בנוסח התפילה הספרדי המקובל במחוזותינו, כולל ההפטרה הקצרה של פרשת "בשלח", רק שירת דבורה. וראוי לציין שעדיין בני העדה משמרים ניוחות מן העבר באמצעות פיוטים ולחנים המותירים במאזין להם רושם רב.¹¹

⁶ ראו מ' רפלד (לעיל הע' 1).

⁷ ראו א' יערי, **הדפוס העברי בארצות המזרח**, ח"ב, ירושלים ת"ש, עמ' 10.

⁸ למשל: חמישה חומשי תורה, אמשטרדם תק"ג: חמישה חומשי תורה, עם פרוש תוצאות חיים, אמשטרדם תקנ"ד ועוד הרבה.

⁹ וראו בנספח **לאנציקלופדיה תלמודית**, י, ערך הפטרה, עמ' תשה, שנכתב ע"י נ' פריד. ומה שכתוב שם טעון עדכון ותיקון בגלל החומר החדש הידוע לנו כיום.

¹⁰ וראו עוד **כתר שם טוב** (לעיל הע' 3), עמ' 28, תשובתו של ר"י יחזקאל רחבי, פרנס הקהילה הקוצ'ינית, שמוצאו מחלב, לשואליו באמשטרדם: "אנו נוהגים פה [...] הלכה שנוהגין כמו הרמ"א".

¹¹ להשתלשלות הפיוט ודרך שמירת הלחנים בקוצ'ין, ראו א' סרוסי, "זמרת הפיוט הספרדי בקוצ'ין", **מסורת הפיוט ב (תש"ס)**, עמ' 231-246.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה